

ЗАХИСТ ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ ДІЗНАННЯ, ПОПЕРЕДНЬОГО (ДОСУДОВОГО) СЛІДСТВА, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

І.С. Тімуш

*професор кафедри цивільного права
і процесу,
доктор юридичних наук,
доцент Національної академії
внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави став її вступ у листопаді 1995 р. до Ради Європи та ратифікація в липні 1997 р. Верховною Радою України Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та одинадцяти Протоколів до неї [4]. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав людини, що, зокрема, передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав, Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, спрямованим на захист широкого спектра громадянських та політичних прав. Ратифікувавши названу Конвенцію, наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини. Одночасно в Україні було запроваджено механізм гармонізації національної правової системи з нормами та стандартами Ради Європи. Стратегічний курс України на повноцінну інтеграцію у Європейський Союз, перспективним формальним результатом якого на рівні внутрішньо-державних нормативних документів утверджено набуття Україною членства в Європейському Союзі, у найближчі періоди має визначати зміст та форми суспільних перетворень у нашій державі.

Цілком очевидним є те, що основним гарантом закріплених за громадянами правових можливостей виступає держава, яка вимагає неухильного дотримання законності насамперед від службових осіб державних установ та організацій. До того ж, право на судовий захист і процесуальні гарантії його реалізації, виступають головним фактором у забезпеченні ефективності цивільного судочинства. Матеріали судової практики свідчать, що в Україні з кожним роком збільшується кількість позовів про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. Але, на жаль, національна правова система в переважній більшості випадків не спрацьовує: процес розгляду справи викликає чимало труднощів для потерпілих або ж рішення прийняте, але з невідомих причин не виконується, що змушує останніх шукати справедливості поза межами своєї держави, в міжнародному суді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основою даного дослідження стали праці вчених-правознавців В. Шестакова, І. Бірюкова, Н. Кузнецової, І. Ніжинської, І. Протаса, М. Антоновича, Т. Нешатаєвої, А. Осетинського та багатьох ін.

Метою статті є визначення правової основи та підстав звернення громадян України до Європейського суду у випадках, коли вони не згодні з тими рішеннями, які прийняті національними судовими інстанціями щодо відшкодування їм шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Основні результати дослідження. Європейська Конвенція з прав людини і основоположних свобод є одним із основних міжнародних правозахисних документів. Відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., кожна людина має право на ефективне відновлення компетентними національними судами її порушених основних прав, наданих законом. Згідно з п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої Радою Європи 4 листопада 1950 р., кожен має право при визначенні його цивільних прав й обов'язків на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону.

При тлумаченні Європейським судом з прав людини положень Європейської конвенції наголошується, що положеннями п.1 ст.6 закріплюється «право на суд», яке включає в себе три елементи. По-перше, це право на розгляд спору незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону, що містить в собі вимогу до держави щодо належної організації судової системи. По-друге, це право на розгляд у суді спору про цивільні права. Цей елемент містить правило про підвідомчість справ судовим органам. По-третє, це право на доступ до правосуддя, із якого прямо випливає обов'язок держави організувати судоустрій і судочинство з урахуванням положень принципу доступності правосуддя [2, с. 96].

Термін «міжнародна система захисту прав людини» в останні десятиліття досить часто використовується в міжнародній і національних правових системах, у міжнародних відносинах і міжнародній політиці. Однак повного визначення змісту поняття, включаючи його правові та політичні аспекти, дано не було. Зокрема, міжнародну систему захисту прав людини визначають як систему, яка утворена, з одного боку, всесвітніми (універсальними) та регіональними договорами (деклараціями, конвенціями, пактами тощо) в рамках міжнародного права з прав людини, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права та відповідними контрольними і правозахисними органами, а з іншого боку, – міжнародними політичними нормами щодо прав людини, які концентруються на правах людини в міжнародних відносинах та способах, якими держави та інші суб'єкти міжнародних відносин визначають і забезпечують права людини [1, с. 130].

Не зважаючи на те, що право подавати позов до суду щодо цивільних спорів виділено як самостійний елемент, воно насамперед найтісніше пов'язане із правом на доступ до правосуддя. У зв'язку з цим стандарти, що характеризують

ють це право, можна віднести до стандартів судового захисту прав людини, тобто право на суд. Найбільшого розвитку право на доступ до правосуддя одержало в Європейському співтоваристві, де країни, які дотримуються єдиних поглядів щодо подальшого здійснення прав і основних свобод людини, погодилися на створення контрольного механізму, що перевіряє дотримання країнами-учасниками положень Європейської конвенції та сприяє виробленню єдиних підходів до вирішення проблем основних прав і свобод людини.

Для того щоб вирішити – чи закріплено положення про доступ до правосуддя у законах окремої держави, міжнародне співтовариство виробило певні вимоги які одержали назву – стандарти судового захисту. Питання європейських стандартів побудови держави у широкій площині є предметом різногалузевих соціально-гуманітарних та правових досліджень на міжнародному і національному рівнях. У контексті системи правосуддя, – європейські стандарти такої системи розглядаються у світлі її відповідності вимогам набуття членства у Європейському Союзі, необхідності та достатності умов для вступу, відтак адаптації до них – сукупність дій, що забезпечують приведення національних інститутів у відповідність до визначених у Європейському Союзі [3, с. 4].

Очевидним є висновок, що в основі приналежності до євроспільноти лежить ціннісний аспект. Основними принципами Європейського Союзу є спільні принципи всіх держав-членів – свобода, демократія, повага до прав людини та основних свобод, верховенство права. Будь-яка держава, що шанує ці принципи, може звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі. На даний час вироблено два види загальноєвропейських стандартів: обов'язкові стандарти, – вимог цих стандартів держави повинні дотримуватися у зв'язку з добровільно прийнятими на себе зобов'язаннями через приєднання до відповідних міжнародно-правових актів; стандарти-орієнтири, які мають рекомендаційний характер (вони розроблені як пропозиції щодо вдосконалення національних законодавств з метою забезпечення вільного доступу до правосуддя).

Європейським судом з прав людини вироблено такі стандарти в процесі розгляду питань про доступ до правосуддя:

- будь-яка вимога, що стосується цивільних прав й обов'язків може бути подана до суду, зокрема і вимога щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.
- якщо заінтересована особа не має коштів на оплату послуг представника, держава зобов'язана надати йому безкоштовну юридичну допомогу. При цьому Європейський суд уточнив, що у держави немає обов'язку надавати безплатну юридичну допомогу по кожній справі. Реальний доступ до суду може бути гарантований й іншими засобами, наприклад, спрощенням процедури судочинства.

Необхідно відзначити, що сьогодні в Україні немає гарантованої державою чіткої системи надання юридичної (судової) допомоги у цивільних справах. Однак у ЦПК України передбачені витрати на правову допомогу. У ч. 1 ст. 84 ЦПК України зазначено, що витрати, які пов'язані з оплатою правової

допомоги адвоката або іншого фахівця у галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги;

- судовий розгляд цивільних справ повинен провадитися в розумний строк. Скарги на недотримання вимоги про слухання справи «у розумний строк» подавалися в Європейську комісію і Європейський суд частіше, ніж щодо будь-яких інших вимог ст.6 Європейської конвенції. Це свідчить про те, що жодній країні незалежно від рівня розвитку судової системи, не вдається уникнути споконвічної проблеми правосуддя – судової тяганини. Тому, Європейський суд, як критерій оцінки виконання даного стандарту обрав у першу чергу суб'єктивні фактори. Судом були встановлені три основні фактори для визначення того, чи було судове рішення винесене в розумний строк: складність цивільного спору, поведінка позивача й характер дій державних органів насамперед те, як судові органи розглядали цю справу.

Важко сказати однозначно, наскільки українське законодавство відповідає цьому стандарту. Проте позитивним зрушенням у вирішенні даної проблеми можна вважати тлумачення цього поняття у ст. 3 КАС України, де визначено, що розумний строк – це найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Зокрема, дізнавачі, слідчі, судді, поряд із знанням і виконанням інших норм матеріального та процесуального законодавства, мають пам'ятати і про вимоги щодо додержання процесуальних строків, передбачені національним законодавством, а також викладені у Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. Так, ст. 6 цієї Конвенції проголошує, що кожна людина при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону.

Саме через невідповідність вимозі «протягом розумного строку» Європейський суд з прав людини визнав невинуватими затримку у висуненні обвинувачення проти громадянина Ізраїлю Сема Меріта, оцінивши дії Ленінського районного суду м. Чернівці, починаючи з 29 червня 1999 р. та слідчі дії прокуратури з 19 вересня 2000 р. до дня винесення Судом 30 березня 2004 р. рішення за заявою С. Меріта №66561/01 проти Уряду України [6]. Згідно обставин справи 27 вересня 1997 р. Вадул-Сіретська митниця Державної митної служби України провела митну перевірку устаткування з обробки кави, імпортованого компанією «Джейсон Індастріз» (компанією якою володіє заявник) в якості внеску до статутного фонду акціонерної компанії JDE. Митна перевірка показала, що вантажно-митна декларація була заповнена представниками JDE на основі сфальсифікованих документів. 29 вересня 1997 р. Вадул-Сіретська митниця порушила кримінальне розслідування за фактами контрабанди та шахрайства.

Заявник вимагав 70 000 доларів США за кожний день як компенсацію за втрату прибутків та 210 000 доларів США як відшкодування моральної

шкоди. Він зазначав, що загальна сума компенсації за матеріальну шкоду з огляду на 250 робочих днів на рік складає 107 380 000 дол. США. Також заявник стверджував, що завдана йому моральна шкода має бути оцінена в 322 140 000 доларів США. В загальному сума компенсації матеріальної та моральної шкоди складає 429 520 000 доларів США (приблизно 337 858 884,61 євро). Розглянувши справу по суті заявлених вимог, Суд не знайшов жодного причинного зв'язку між виявленим порушенням та матеріальною шкодою, про яку стверджував заявник. Тому немає жодних підстав для відшкодування. Проте Суд визнав, що заявник може вважатися таким, що зазнав моральних страждань, враховуючи тривалий стан непевності, в якому він знаходився через тривалість розгляду кримінальної справи. Тому, на засадах справедливості, Суд присудив заявнику відшкодування моральної шкоди в розмірі 2500 євро та 1500 євро судових витрат, а також будь-який податок, який може бути утриманий з цієї суми.

Отже, справи про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду у будь-якому випадку завершуються стягненням з держави-відповідача, в даному випадку з України, коштів, що відбивається на Державному бюджеті України. Ці збитки можуть сягати досить значних сум, і працівники правоохоронних органів та суду повинні дуже уважно, суворо дотримуватись норм закону, підходити до виконання своїх обов'язків, пов'язаних з прийняттям відповідних рішень, провадженням дізнання, слідства.

Висновки. Питання щодо відшкодування шкоди незаконними діями, або бездіяльністю правоохоронних органів та суду досить актуальне на сьогоднішній день, оскільки відбувається постійний контакт між громадянами та правоохоронними органами, існують певні особливості правовідносин по відшкодуванню шкоди. Гарантії особистої недоторканості, наявність чітко визначеної та законної діяльності правоохоронних органів, існування незалежного суду, роль та авторитет судової влади в Україні, пильна увагу та контроль за дотриманням прав людини з боку європейської спільноти – ті складові, від яких значною мірою залежить загальна характеристика суспільства, оцінка держави як правової. Названі питання є індикатором, за допомогою якого можна робити висновок про демократичність держави, рівень розвитку її правової системи. Рівень нинішнього економічного й соціального розвитку нашої держави значно відстає від середньоевропейського. Тим часом для того, щоб українська правова система відповідала загальноєвропейським стандартам судового захисту, необхідно не тільки вдосконалювати законодавство й судову практику, а потрібно виділяти значні фінансові ресурси на вдосконалення організації й діяльності органів судової влади, а не лише на забезпечення їхньої поточної діяльності, як це відбувається сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України // Право України. – 2007. - №3. – С. 130.

2. *Нешатаева Т.Н.* Стаття 6 Європейської конвенції о захисті прав человека и основных свобод и право на суд // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1999. – №5. – С. 96.

3. *Осетинський А.* Сучасні проблеми реформування системи правосуддя у контексті адаптації до європейських стандартів. // Право України. – 2008. – №4. – С. 4.

4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів №2,4,7 і 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 року №475/97-ВР.// ВВР України. – 1997. – №40. – Ст.263.

5. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.03.2004 р. Справа «Меріт проти України» за заявою №66561/01//[електронний ресурс].

Тимуш І.С. Захист права фізичних осіб на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду: міжнародно-правове регулювання

У статті розглядаються основні міжнародно-правові вимоги та стандарти судового захисту прав людини у разі завдання їй шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Ключові слова: права людини, судовий захист, міжнародна система захисту прав людини, обов'язкові стандарти, стандарти-орієнтири.

Тимуш И.С. Защита права физических лиц на возмещение вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездеятельностью органа дознания, предварительного (досудебного) следствия, прокуратуры или суда: международно-правовое регулирование

В статье рассматриваются основные международно-правовые требования и стандарты судебной защиты прав человека в случае нанесения ему вреда незаконными решениями, действиями или бездеятельностью органа дознания, предварительного (досудебного) следствия, прокуратуры или суда.

Ключевые слова: права человека, судебная защита, международная система защиты прав человека, обязательные стандарты, стандарты-ориентиры.

Timush I.S. Protecting the rights of individuals to indemnity against damages caused by unlawful decisions, actions or failure to act by inquiry bodies, preliminary (pre-trial) investigation, procuracy or court: international legal regulation

The article discusses the basic international legal requirements and standards of judicial protection of human rights in case of damage caused by unlawful decisions, actions or failure to act by inquiry bodies, preliminary (pre-trial) investigation, procuracy or court.

Keywords: human rights, judicial protection, international human rights system, mandatory standards, benchmark standards.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2012.